

SINIF MÜCADELESİ EKSENİNDE KAPİTALİST SİSTEMİN ANALİZİ

Berker BANK*

ÖZ

Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal Antonio Gramsci'nin "hegemonya", "karşı hegemonya" "tarihsel blok ve "entegral devlet"; Immanuel Wallerstein'nin sınıf mücadelesi çerçevesinde geliştirdiği "merkez-çevre", "yarı çevre" kavramından hareketle kapitalist sistemin işleyişinin kuramsal çözümlemesini yapmaktır. Hedeflenen bu çerçevede, demokratik ilkelerin kurumsal bir nitelik kazandığı Batı Avrupa'da sivil toplum uğrağında hegemonyanın nasıl üretildiğini; bağımlı sınıfların kapitalist sistemin varlığına son vererek yeni bir tarihsel blok inşa etmek amacıyla karşı hegemonyayı nasıl inşa etmesi gerektiği yönündeki bir dizi ufuk açıcı sorular üzerinde durulmaktadır. Wallerstein'in düşüncelerinden hareketle, kapitalist dünya sisteminin varlığını sürdürdürebilmesi için "artı değer" in (plus value) üretiminin sermaye birikiminin sağlanması için burjuvazinin sınıfsal egemenliği açısından neden gerekli olduğu anlatılmaktadır. Bunu yaparken "merkez", "çevre" ve "yarı çevre" ülkeleri arasında kurulan hegemonik ilişki de dikkate alınmaktadır. Ayrıca, devletin kapitalist sistemin sürekliliğini sağlaması için üstlendiği işlev üzerinde de durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Sivil Toplum, Merkez-Çevre, Şeyleşme, Manevra Savaşı, Mevzi Savaşı

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE CAPITALIST SYSTEMIN TERMS OF CLASS STRUGGLE

The main question of this study is the institutional analysis of the functioning of the capitalist system on the basis of the concepts of Antonio Gramsci "hegemony", "counter-hegemony", "historical block" and "integral state" and the concepts "core", "periphery" and "semi-periphery" developed by Immanuel Wallerstein for class struggle. In this context, the aim is to focus on a series of eye-opening questions regarding how hegemony is produced in the field of civil society in Western Europe, where democratic principles gain an institutional character, and how the dependent classes should build counter-hegemony in order to establish a new historical block by ending the existence of the capitalist system. Relying on the ideas of Wallerstein, it is explained why the production of "plus value" for the capitalist world system to sustain its existence is necessary in terms of the class dominance of bourgeoisie so that capital accumulation can be ensured. While doing so, the hegemonic relationship between "core", "periphery" and "semi-periphery" countries are taken into consideration. In addition, the function undertaken by the state to ensure the continuity of the capitalist system is also emphasized.

Keywords: Hegemony, Civil Society, Core-Periphery, Reification, Battle of Maneuver, Battle of Position

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

(berkerberker@hotmail.com) 0000-0002-3292-9274

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi C. XII, No. 2. (Ekim 2019)

Geliş: 30.07.2019

Kabul: 30.09.2019

Bu makaleden alıntı yapmak için: Bank, B. (2019, Ekim).

Sınıf Mücadelesi Ekseninde Kapitalist Sistemin Analizi. YDÜ SOSBİLDER, 12(2), 128-154

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı kapitalist sistemin işleyişini Antonio Gramsci'nin “hegemonya”, “karşı hegemonya” ve “tarihsel blok”; Lukács'ın “şeyleşme” (*reification*); Poulantzas'ın “yalıtlayıcı etki” (*Isolation Effect*); Althusser'ın “ideolojik aygıtlar; Immanuel Wallerstein'nin merkez-çevre, yarı çevre (*core-periphery, semi periphery*) şeklinde geliştirdiği kavram setinden hareketle kuramsal çözümlemesini yapmaktadır.

Kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin hâkim olduğu dönemde çok büyük ölçüde trampa ekonomisi geçerliydi. Farklı bir ifadeyle, köylü sınıfı yaşamını idame ettirmek için ayırdığı ürünün bir kısmını ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla diğer mal ve hizmetlerle değiştiriyordu. Üretim, üretici güç durumdaki köylü tarafından toprakta gerçekleştiğinden, zenginliğin ölçüsü topraktır. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte önem kazanmaya başlayacak olan para, yani taşınabilir servet olgusu henüz tam manasıyla gelişmemiştir (Huberman, 2013: 26-37). Kuşkusuz, feodal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu dönemde sömürü ilişkileri mevcuttu; ancak bu toplumsal sömürünün gerçekleşme biçimi ürün fazlasına zor aracılığıyla doğrudan el konulması şeklinde gerçekleşiyordu. Dolayısıyla verili üretim ilişkileri dikkate alındığında sermayenin birikmesi, yeni ve daha büyük üretim alanlarının oluşması mümkün değildi. Bilimsel ve teknolojik atılımların yapıldığı ticaretin gelişmesinin tetiklediği iktisadi alanında yaşanan köklü değişim toplumsal ilişkilerin pek çok düzeyinde de kendisini gösterdi (2013: 26-33, 54-66). Tarihsel süreç içinde yaşanan tüm bu değişimlere dayalı olarak ortaya çıkan bu yeni toplumu kapitalist toplum olarak tanımlıyoruz. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte sömürü, ki bu “artı değer” şeklinde ifade edilmektedir, üretim sürecine içkin hale gelmiştir. Artık, sömürü, toplumsal artığa el konulması yönteminin doğrudan baskı uygulayarak gerçekleştiği geleneksel ilişkilerin hâkim olduğu feodal dönemden farklı olarak, çalışanların gönüllü olarak emeğini sermayedara satmasıyla birlikte üretim süreci sonunda gerçekleşir (2013: 177-93). Diğer önemli nokta ise, değişen üretim tarzına koşut olarak sömürünün gerçekleşmesi için doğrudan baskı uygulamaya artık gerek kalmadığından, iktisadi alan siyasal alandan ayrılır ve özerk bir nitelik kazanır (Wood, 2016). Böylece, sivil toplumun içinde yer aldığı iktisadi alan özgür ve eşit bireylerin karşı karşıya geldiği bir alan olarak kabul edilir. Siyasal alan, iktisadi alanda yaşanan tüm ilişkileri özgür ve eşit olduğu varsayılan bireylerin gönüllü faaliyetlerinin bir sonucu olarak meşru bir zemine oturtturur. Böylece “özgürlük” “eşitlik” ve “adalet” kavramları sınırlarını burjuva dünya görüşünün belirlediği hukuk sistemi üzerinden tanımlanmış ve meşrulaştırılmış olur. Artık, geleneksel toplumsal ilişkilerin hâkim olduğu feodal toplumsal örgütlenmeden farklı olarak üretimin, tüketimin ve dağıtımın kapitalist mülkiyet ilişkilerinin çevrelediği piyasa ilişkileri üzerinden tanımlandığı yeni bir üretim tarzı ile “genelleşmiş meta ekonomisiyle” karşı karşıyayız.

Geleneksel Marksist düşünce içinde önemli bir yer tutan ekonomik determinizme karşı bir tepki olarak gelişen Gramsci'nin düşüncesi kapitalist sistemin kuramsal çözümlenmesinde önemli bir yer tutar. II. Enternasyonal ve onun takipçileri sosyalist devrimin gerçekleşmesinin ön koşulunu ekonominin gelişmişlik seviyesine denk

düşen mülkiyet ilişkilerine dayandırarak açıklamaya çalıştıklarından bu bakış açısı siyaset alanının dar bir eksene indirgenmesiyle sonuçlanıyordu. Dolayısıyla, sosyalist mücadele - genel eğilim dikkate alındığında- doğrudan ekonominin gelişmişlik düzeyiyle ilişkilendirildiğinden “reformist”, “kendiliğindenci”, “indirgemeci” bir anlayış temelinde dar bir siyaset alanına hapsolmuştu. Gramsci'nin üstyapıyı tarihsel dönüşüm süreçlerinde işlevsel kılarak geliştirdiği kuramsal çözümlenmeleri, hem doğrudan siyasi sonuçların önemi açısından hem siyasetin dönüştürücü etkisi dikkate alındığında iki tarihsel deneyimin analizine dayanır. Birincisi; sivil toplum uğraşının kendine özgü tarihsel şartlarından ötürü yeteri kadar geliş(e)mediği bir ülke olarak nitelendirilen Çarlık Rusya'sında kendisi sosyalizm olarak adlandırılan bir devrimin meydana geliş şartlarını kıyaslayıcı bir öge olarak kullanarak, demokratik ilkelerin kurumsal bir nitelik kazandığı ve dolayısıyla sivil toplumun daha gelişmiş olduğu Batı Avrupa'da bir sosyalist devrimin nasıl ve hangi şartlar altında gerçekleşeceğinin sorgulanmasıdır. İkincisi; İtalya'nın siyasi açıdan tarihsel gelişiminin belli bir uğraşında ortaya çıkan faşizm pratiğinin kendine özgü toplumsal koşullarından hareketle modern kapitalist devletin işlevine yönelik özgün düşünceler geliştirebilmiş olmasıdır. Bu durum, esas olarak bir olağanüstü devlet biçimi olarak Faşizmin, verili toplumsal koşullar altında kapitalist devletin pratiğinde somutlaşan işlevini anlamaya yönelik bir çaba olarak da değerlendirilebilir. O'nun kuramsal çözümlenmelerinin önemi kapitalizmin tarihsel açıdan belli bir gelişmişlik düzeyini ifade eden tekelci aşamasında daha somut bir nitelik kazanan sınıflar mücadelesinde, tarihin dönüştürücü ve sınıfsız topluma ulaştıracak evrensel özne olarak kabul edilen işçi sınıfının sivil toplum uğraşında gelişen mevcut “burjuva hegemonyasına” alternatif olarak “karşı hegemonya” geliştirerek kapitalizme karşı yeni bir tarihsel blok inşa edilebileceği düşüncesine dayanıyor olmasıdır.

Wallerstein'e göre kapitalizm 'artı değer" (*plus value*) yaratımının en üste çıkarılmasının, kendiyile ödüllendirildiği tek üretim tarzıdır. Wallerstein, kendilerinin yaratmadığı “artı değer” bir bölümünü alan ve diğer bir bölümünü de sermaye birikimi yapmak için kullananları burjuvazi olarak nitelemektedir. O'nun yaptığı bu tanıma dikkat edilecek olunursa; burjuvaziyi tanımlayan belirli ve hattâ yasal mülk sahibi statüsü de değildir; burjuvazinin ister birey olarak ister ortaklığın birer üyesi olarak, yaratmadığı artığın bir kısmına el koyarak ve diğer bir kısmını da üretime dâhil ediyor olmasıdır. O'na göre, ulusal ve uluslararası ölçekte sermaye birikiminin gerçekleşmesi kapitalist sistemin sürekliliği açısından bir zorunluluktur. Proleter ve burjuva kategorilerine ilişkin yapılan açıklamada ulusal sorunla merkez-çevre ülkeler ile nasıl bir ilişki kurulduğunu anlamak için kapitalizmde devletin rolünün ne olduğunun belirlenmesi gerekiyor. Kapitalist dünya ekonomisinde devletin rolü, piyasa ilişkilerin hâkim olduğu koşullar altında bir kesimin avantajlarını diğerlerine karşı artırmaktır. Farklı bir ifadeyle, pazarın serbestliğini azaltmaktır. Bu durumda karlı olanlar bunu destekleyecek, bundan zararı olanlar ise karşı olacaktır.

Bu çalışma A. Gramsci, Lukács, N. Poulantzas, L. Althusser ve I. Wallerstein'in düşüncelerini tüm yönleriyle ele alan ayrıntılı bir çalışma olmayıp, kapitalist sistemin işleyişinin hangi temeller üzerinde şekillendiğinin anlaşılmasıyla sınırlandırılmıştır.

Hedeflenen bu çerçevede sırasıyla Gramsci'nin “tarihsel blok”un inşası, toplumsal rızanın sağlanmasında sivil toplum uğrağında yürütülen hegemonya mücadelesi; Lukacs'ın kapitalist üretim sürecine bağlı olarak ortaya çıkan “şeyleşme”nin (*reification*) ortadan kaldırılmasının kapitalist sistemin aşılması noktasında neden bir zorunluluk olarak gördüğünü; toplumsal rızanın üretilmesinde Poulantzas'ın “yalıtlayıcı etki” (*Isolation Effect*) ve Althusser'in “devletin baskı aygıtı” ve “devletin ideolojik aygıtları”nın toplumsal işlevi; Wallerstein'in “kapitalist sistem”, kavramları incelenmektedir.

2. Gramsci'nin Tarihsel Blok Analizi

Gramsci'ye göre, kapitalizmin gelişmişlik düzeyi dikkate alındığında Batı-Avrupa'da burjuvazi “sivil toplum”u büyük ölçüde ele geçirmiş durumdadır. Diğer bir ifadeyle, burjuvazi bir sınıf olarak diğer sınıflar üzerinde sivil toplum uğrağında hegemonya sahibidir. Politik iktidarın (devlet) arkasındaki asıl güç, sivil toplum uğrağında yer alan o toplumdaki tüm insanları, özellikle de çeşitli kesimlerin oluşturduğu alt katmanları içerdiğinden, bu “toplumsal grupların” (sınıfların) devrime yönelmeleri için en önemli engel, buradaki burjuva hegemonyasıdır. Bu hegemonya toplumun diğer kesimlerine baskı uygulayarak gerçekleşmez. Zira sivil toplum uğrağında hegemonya üreten burjuvazi siyasal sınıf egemenliğini sürdürebilmek için bunu tüm diğer sosyal sınıflara empoze etmektedir. Diğer bir ifadeyle burjuvazi siyasal sınıf egemenliğini toplumsal rıza aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu aşamada Gramsci'nin, tüm bunları aşip öznenin devrimci dönüşümü nasıl sağlayacağı şeklindeki sorunsal önem kazanır. Sosyalizm mücadelesi temelinde şekillenen ana hedef bu çerçevede anlam kazanır. Buna göre; siyasal erki ele geçirmek isteyen her sınıf bu hegemonyayı kırmak ve yerine kendi hegemonyasını koymak zorundadır. Gramsci'nin siyasal iktidarın ele geçirilmesinin önkoşulu olarak ortaya koyduğu “sivil toplum”un ele geçirilmesi ya da hegemonya için mücadele şeklindeki bu temel hedef, Marx'ın Avrupa'daki burjuva devrimlerine bakarak dile getirdiği “kesintisiz devrim” teorisine karşı “alternatifini” oluşturur. Şöyle ki; Marx ve Engels, üretim ilişkilerinin gelişmişlik düzeyi açısından kapitalizmin rekabetçi aşamasında yükselişte olan burjuva devrimlerinin sınıf karakterini tahlil ederek Avrupa'da sosyalist devrimler çağının başladığını düşündüler. “Sürekli derim” veya “kesintisiz devrim” şeklinde kavramsallaştırılan bu bakış açısına göre, yükselmekte olan burjuva devrimlerinin hemen ardından sosyalist devrimler çağının başlayacağı öngörülmüştü. Sosyalist devrimlerin geleceğine ilişkin yapılan bu iyimser açıklamaların henüz çok erken olduğunun anlaşılması uzun sürmedi. Burjuvazinin sahip olduğu görece ekonomik gücün yanı sıra siyasal iktidarı da ele geçirip toplumsal dönüşümü sağlayabilecek yeterli güce sahip olmamasından ötürü bazı burjuva devrimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Marx ve Engels sosyalist devrimler için dile getirdikleri sürekli devrim tahlilinin iyimser bir yaklaşımın sonucu olduğunu kabul ettiler:” ...tarih bizi ve bezer düşüncede olanları haksız çıkardı. Tarih gösterdi ki, kıta üzerindeki gelişme durumu, o zaman, kapitalist üretimin kaldırılması için henüz yeterince olgunlaşmamıştır...” (1996: 14). Bu noktadan sonra bu iki devrimci düşünür kapitalist krizlerin ortaya çıkış

nedenlerine ilişkin iktisadi analizlere daha fazla ağırlık vereceklerdir.

Kesintisiz devrim tartışması bitmiş gibi görünse de bir asır sonra Rusya'nın kendine özgü tarihsel koşullarında yeniden gündeme gelecektir. Lenin, kapitalizmin “rekabetçi” aşamasında Marx tarafından dile getirilen kesintisiz devrim teorisinin kapitalizmin “tekelci” aşamasında, yani emperyalizm çağında geçerli olduğunu ilan edip bu kavramı yeniden gündeme taşır. Ne var ki, kesintisiz devrim kavramı işlevsel açıdan yeniden anlam kazandığı dönemin şartları itibariyle özgül bir durum taşımaktadır. Zira, gerçekleşeceği düşünülen ilk sosyalist devrimler Marx'ın öne sürdüğü koşullara uymayacak bir şekilde üretim ilişkileri açısından gelişmiş olan Batılı kapitalist ülkelerde değil, kendine özgü feodal ilişkilerin yaygın bir şekilde varlığını sürdürdüğü Doğu'da gerçekleşecektir. Farklı bir ifadeyle devrimler Doğu'ya kaymış durumdadır. Bunun nedeni, Batı'nın sahip olduğu zenginlik Doğu'nun sömürüsüne dayandığından işçi sınıfı da bu zenginlikten pay almaktadır. Dolayısıyla da Batı'da çalışan kesimlerin gönenç seviyelerinde bir gelişme söz konusudur. Lenin'e göre, tarihsel açıdan kapitalizmin eşitsiz gelişmesinin yarattığı Doğu ile Batı arasındaki bu sömürü ilişkisi emperyalist sisteme en zayıf halkayla bağlanmış ülke ya da ülkelerin kopmasıyla birlikte sosyalist devrimler silsilesi başlayacaktır. Lenin'in, kesintisiz devrim stratejisinin merkezinde devlet yer alır. Gramsci'nin sosyalist devrim stratejisinde ise sivil toplum uğrağında hegemonya mücadelesi yer alır. Böylece, Gramsci, siyasal iktidarın ele geçirilmesi için büyük mücadelelere girişmiş olan Avrupa proletaryasının yenilgisiyle oluşan “istikrarlı toplum”u, “sivil toplumda burjuvazinin hegemonyası”nın ifadesi olarak düşünerek, daha önceleri, yani büyük mücadelelere girişilmeden önce, proletaryanın elindeki mevzileri savunmak ya da “yitirilmiş mevzileri ele geçirmek için bir kuram geliştirmiştir. Bu kuram; kapitalizmin tarihsel açıdan belli bir gelişmişlik düzeyini ifade eden tekelci aşamasında daha somut bir nitelik kazanan sınıflar mücadelesinde, tarihin dönüştürücü ve sınıfsız topluma ulaştıracağı evrensel özne olarak kabul edilen işçi sınıfının sivil toplum uğrağında gelişen mevcut “burjuva hegemonyasına alternatif olarak “karşı hegemonya” geliştirerek kapitalizme karşı yeni bir “tarihsel blok” inşa edilebileceğidir (Portelli, 1982: 138-93).

Tarihsel blok kavramı sadece devletin işleyiş biçimini açıklamaya yönelik bir girişimi ifade etmesi açısından değil, aynı zamanda *DeFTERler*'de geçen farklı inceleme alanlarının içeriğini oluşturduğu diğer bileşenlerin açıklanmasına yönelik olarak da önemli bir yere sahiptir. Buna göre, “...yapılar ve üstyapılar bir tarihsel bloku biçimlendirir. Yani, yapıların karmaşık, çelişkili düzensiz bütünlüğü, üretim ilişkilerinin toplumsal bütünlüğünü yansıtır” (Gramsci, 1971: 366). Tarihsel blokun çeşitli kerteleri arasındaki “zorunlu karşılıklık” durumunu diyalektik bir süreç olarak tanımlar: “yapı üstyapı arasındaki zorunlu karşılıklık” (*necessary reciprocity*), gerçek diyalektik bir süreçtir” (1971: 366). Gramsci, üstyapının çeşitli uğraklarında ortaya çıkan çelişkilerin sınıfsal temellerinin ekonomik alandaki hareketlilikle diyalektik bir bütün içinde açıklamış olur (Texier, 1982). Gramsci tarihsel materyalizmin iki kurucu kertesini ifade eden alt yapı ve üst yapı arasındaki zorunlu ilişkiyi gerçek bir diyalektik

süreç olarak yorumlar ve alt yapıya klasik tanımlamanın dışında bir tanımlama getirmez. O'na göre alt yapı, toplumsal güçler ve üretim ilişkilerinin bütünlüğü olarak düşünülmektedir. O'na göre asıl önemli olan üst yapılar, karmaşık bir bütünlüğü oluşturur. Tarihsel blokun alt yapısında bir determinasyon söz konusu iken, buna karşılık üst yapı uğrağında bir özgürlüğe geçiş söz konusudur. Gramsci antik felsefede geçen “*katharsis*” kavramını alt yapı ile üst yapı arasındaki zorunluluk ve özgürlük düzeyini açıklamak için kullanır (Texier, 1982).

Gramsci, tarihsel blokun çeşitli kerteleri arasındaki ilişkiyi diyalektik bir ilişki olarak belirledikten sonra, belli bir soyutlama düzeyinde üretilen soyut gerçeklik organik bir bütünlük içinde düşünülmelidir. Dolayısıyla, Gramsci, üstyapının iki kurucu kertesi şeklinde konumlandığı “sivil toplum” ve “politik toplum” arasındaki ilişkiyi çatışkılı (*antinomy*) bir ilişki şeklinde değil de, diyalektik ikilik (*dichotomy*) olarak yorumlar. O'nun toplumsal biçimlerdeki düalist diye adlandırılacak tarzda bir incelemesi yapılan sınıflandırmanın ontolojik olduğu anlamına gelemmez; zira organik bütünlükten söz etmek düalizmi aşmaktır. Söz konusu ayrımlar epistemolojik ayrımlardır. Dolayısıyla, O'nun sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkinin *dikotomi* şeklinde ele aldığını söylemek daha doğru olacaktır. *Defterler*'de dağınık bir şekilde ifade edilen kapitalist devlete ilişkin kuramsal çözümler, Gramsci'nin geliştirdiği bu yöntem temelinde kavranmalıdır.

Toplumsal rızanın etkisinin azaldığı hegemonik krizin baş gösterdiği verili koşullar altında egemen sınıf siyasal egemenliğini sürdürmek adına toplumun bütününe karşı zor dolayımıyla sürdürmeye çalışır. Bu militer “zor” değil, aynı zaman da yasal “zor”dur. Gramsci zor uygulamasını da ikiye ayırmıştır: Birincisi, politik toplumda sivil toplum arasında bağlar zayıflamışken, güçlüyken uygulanan zor, politik-militer zor; ikincisi, politik toplum ile sivil toplum bağları zayıfladığında ve özelleştiğinde ise uygulanan zor teknik-militer zordur (Gramsci, 1971).

Gramsci parlamento ve siyasal partileri her iki toplumu uğrağın unsurları olarak görür. Devlet bu anlamda sivil toplum ve politik toplumu kapsar. Farklı bir ifadeyle devlet aygıtı zor unsuruyla güçlendirilmiş, pekiştirilmiş hegemonyadır. Gramsci tarihsel blokun üst yapı uğraklarından politik baskın bir karaktere sahip olduğu dönemlerde diktatöryal yönetimden söz edilirken; sivil toplumun baskın olduğu dönemlerde ise, hegemonal bir sistemden söz edilebilir (Gramsci, 1971). Gramsci'nin, tamamlayıcı nitelikteki açıklamaları politik toplum ile sivil toplumun sentezi şeklindeki açıklaması, devlete ilişkin yapılan değerlendirmeleri farklı bir düzeye taşınmasına yol açar. Buna göre, Entegral devlet fikri sivil toplum fikrine atıfta bulunacak öğeler taşır. Öyle ki şu söylenebilir: “...devlet=sivil toplum+politik toplum, yani devlet=zor ile pekiştirilmiş hegemonya” (1971: 263). Artık, devlet, iki uğrağın bir sentezi şeklinde tanımlanmaktadır. Devletin birinci görünümü çerçevesinde sivil toplum ile devlet (politik toplum) arasındaki ayrıma yönelik yapılan her açıklama yöntem bilimsel temelde yapılan bir ayrımı ifade etmektedir. Devletin ikinci görünümü ise, sivil toplum ile politik toplumun organik birliği şeklinde ortaya çıkar. Burada da

devlet iki uğrağın bir sentezi olarak “entegral devlet” biçiminde tanımlanmıştır.

3. Hegemonyanın İnşası

Gramsci'nin ideoloji kavramıyla toplumsal güç ilişkilerini ve bu ilişkilerin belirli somut yaşam biçimlerini incelemeye çalıştığıdır (Crehan, 2002: 146). Gramsci, hegemonya kavramını ne bir ideoloji ne de toplumsallaşmanın diğer biçimlerine indirgenebilir bir kavram olarak düşünmüştür. Hegemonya ideolojiyi kapsar, ama ona indirgenemez (Eagleton, 2000: 163-164). Gramsci, ideoloji kavramını içerik itibarıyla olumsuz bir anlama gelecek şekilde kullanılmasının, üstyapıyı önemsizleştiren ekonomik indirgemeciliğe yol açtığı gerekçesiyle reddeder (Mchellan, 1999: 46). Hegemonya kavramı, Gramsci'nin siyaset ve ideolojiyle ilgili düşüncelerinin örgütleyici odağını oluşturur (Barrett, 1996: 62). Hegemonya, öncelikli olarak, politik bir ilke ve stratejik bir önderlik biçimidir.

Gramsci sivil toplum kavramını, ideolojiden bağımsız olarak düşünmez. Sivil toplumu kuşattığı alan ideoloji alanını oluşturur. Tüm bu nedenlerden dolayı devletin, demokratik ilkelerin çok büyük ölçüde kurumsal bir niteliğe büründüğü Batı Avrupa'da, Ekim Devrimi'nde olduğu üzere şiddete dayalı yöntemlerle siyasal iktidarın ele geçirilmesi pratik bakımdan bir şey ifade etmez. Zira sivil toplumda burjuvanın ürettiği hâkim ideolojiye alternatif olarak karşı hegemonya geliştirilmedikçe burjuva hegemonyası kendisini yeniden üretecektir. Dolayısıyla, toplumsal rızayı kazanmamış esas olarak şiddete dayanan bir devrim uzun vadede kalıcı olamayacaktır (Ransome, 2010).

Gramsci'nin hegemonya kavramına “zor” zırhı giydirerek “entegral devlet” biçiminde tanımladığı modern devlet dönemi (1971: 263), “manevra” savaşının yerini “mevzi” savaşına bıraktığı 1870 dolaylarında başlamaktadır (1971:242-243). O'nun ifade ettiği emperyalist aşama, devletin genişleyen etkinliğiyle birlikte sivil toplumla olan ilişkilerinin köklü bir değişime uğradığı bir döneme uygun düşmektedir. Devlet, kapitalizmin tekeli aşamasında, yeni rolünü toplumsal düzeyde gerçekleştirebildiği ölçüde, egemen sınıfların hegemonyasını kurar ve toplumsal “rıza”nın oluşmasına bağlı olarak tarihsel blokun sürekliliğini sağlar. Ne var ki, devletin kapitalist toplumsal formasyonun sosyal, siyasal ve ekonomik gelişimini temsil edebilme yeteneği, tekeli kapitalizmin egemenliği döneminde giderek azalmaktadır. Parlamento ve siyasi partilerin geleneksel rollerinde ortaya çıkan değişimin işaret ettiği temsil krizi, hegemonya krizinin temelini oluşturur (Sassoon, 2012:108). Eğer devlet, bu aşamada, yeni rolünü gerektiği gibi yerine getiremezse, ortaya çıkacak olan hegemonya krizi, söz konusu ülkenin, siyasal ve toplumsal gelişiminin ortaya çıkardığı tarihsel deneyimin birikimiyle bağlantılı bir şekilde geliştirebileceği farklı siyasal pratikler aracılığıyla üstesinden gelmeye çalışacaktır (Thomas, 2010).

Gramsci'nin düşüncesine göre, mevzi savaşının tarihsel açıdan birinci belirleyeni, sivil toplumun gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan geniş kitle hareketlerinin özerk bir nitelik kazanması oluştururken, diğer bir belirleyeni ise, Batı Avrupa'da sosyalist devrimlerin başarısız bir takım deneyimle sonuçlanmasının, nihai bir zafer için iktidarın ele geçirilmesinde tek başına yeterli olamayacağını göstermiş olmasıdır.

Manevra savaşının başarısı ya da başarısızlığı son kertede mevzi savaşına bağlı olacaktır (Ives, 2011: 171). Batı'da devlete doğrudan saldırının stratejik açıdan dikkate alındığında başarılı olması mümkün değildir. Sivil toplumu oluşturan karmaşık örgütlenmelerin tortulu tabakaları entegral devleti hem siyasal bakımdan güçlü hem de ideolojik bakımdan dirençli kılar (Fontana, 2011: 52). İkincisi, mevzi savaş devleti bir karşı hegemonya ile kuşatılması düşüncesine dayanır.

Üçüncüsü, mevzi savaşı, işçi sınıfının bilincine yönelik bir savaşımdır. İlk bilinç düzeyi, mesleki özdeşleşmedir. İkinci bilinç düzeyi, ekonomi alanında, üretimle bağlantılı olmak koşuluyla bir toplumsal sınıfın bütün üyeleri arasında çıkar dayanışmasına ilişkin bir bilinç ortaya çıkması şeklinde gelişir. Üçüncü bilinç düzeyinde birey, kendi korporatif çıkarlarının iktisadi bir sınıfın dar korporatif sınırlarını aştığını ve bu bağımlılığın diğer bağımlı sınıfları da içine alacak şekilde bir karşı hegemonya oluşturarak aşılabileceğini kavrar (Carnoy, 2001: 271).

Dördüncü öge, bu ideolojik gelişme topoğrafisinin eyleme dönüşmesidir. Bu da doğrudan partiyle ilgilidir. Gramsci'ye göre, devrimci bir partiyi tanımlayan şey sınıftır (Holst, 2013: 79). O'nun parti teorisinin özgünlüğü, parti tarafından uygulanması gereken ikili perspektif anlayışıdır: “rıza” ve “zor”un diyalektik birliği (Molyneux, 1982: 197).

Özetlersek sivil toplumda yapılabilecekleri yapmak, gelinebilecek aşamaya gelmek yani Gramsci'nin tabiriyle mevzi savaşında yol kat etmek daha sonra devletin ele geçirilmesi aşaması olarak ön gördüğü manevra savaşını gerçekleştirmektir. O'nun mücadele alanını şekillendirdiği mevzi ve manevra savaşı toplumsal dönüşümü sağlayacak olan özgürlük alanına doğru bir gelişme anlamına gelecektir. Parti sürekli yukarıdan aşağıya emirler yağdıran ve kurallara uymayanları cezalandıran bir polis örgütü olmamalıdır. Bizzat kendisi de pratik faaliyetlere katılmalı ve deneyimlerden sonuç çıkarması bilmelidir. Böylece, (a) iyi donanımlı kadrolar yığınları sevk ve idare edebilir. (b) katılımın demokratik olması devrimin de demokratik olması anlamına gelir. (c) proletarya diktatörlüğü öncelikle toplumda gerçekleşmelidir.

Gramsci'nin düşünsel bütünlüğü içinde yer alan “tarihsel blok” kavramı tarihsel materyalizmin iki kurucu kertesini ifade eden temel yapı-üst yapı diyalektik birliğinin hegemonik sınıf ve fraksiyonlarının egemenliğinde örgütlendiği yeni bir toplumsal formasyona işaret eder. Dolayısıyla, her tarihsel blok yeni bir üretim tarzının yeni bir sınıf hegemonyası altında örgütlendiği toplumsal oluşumdur. Siyasal iktidarın ele geçirilmesi ve sonrasında sürekliliğin sağlanmasında başarılı olunması için geliştirilen Marksist düşünceler dikkate alındığında aralarındaki tüm farklılıklara rağmen Gramsci ile Althusser ve Poulantzas'ın geliştirdiği kuramsal çözümleri arasında pek çok noktada benzerlik göze çarpar. Yukarıda çok defa vurgulandığı üzere Gramsci, hangi sosyal sınıf olursa olsun siyasal iktidarı ele geçirebilmesi için sivil toplum uğrağında hegemonya inşa etmesi gerektiğini düşünür. Dolayısıyla, kapitalist sisteme son verecek olan işçi sınıfı da benzer bir şekilde sivil toplum uğrağında karşı hegemonya geliştirmek zorundadır. Aksi takdirde siyasal iktidarın korunmasında başarılı olunamaz. Althusser de tıpkı Gramsci gibi hegemonyanın inşa edilmesinde toplumsal rızanın önemine işaret eder. Ancak, bunu, Gramsci'nin yaptığından farklı bir şekilde

dile getirir.

Althusser'e göre, devletin temel olarak iki ayağı vardır: Devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları. Birinci durumda bulunanlar kendi içinde içsel bir bütünlüğe sahipken; ikinciler ise hem kendi içinde hem de baskı aygıtı karşısında özerk bir niteliğe sahiptirler. İdeolojik aygıtların (Hukuk, Okul, aile, sendika... vb.) bu “özerk” niteliği yönetilen sınıflar açısından siyasal iktidara karşı mücadele serbestliği sunar. İdeolojik aygıtların bu özerk niteliği yönetilen sınıflar için kendi sınıf hegemonyasının inşası açısından bir fırsat yaratır. Genel manada devlet aygıtının; devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları şeklinde ikiye ayrılması; Gramsci ve Althusser'in düşünceleri arasında belli noktalarda farklılığın olduğuna işaret eder. Şöyle ki Althusser, Gramsci'nin hegemonya kurma mücadelesinde devletin dışındaki bir uğrak olarak tanımladığı sivil toplum alanını; çeşitli ideolojik kurumların yer aldığı bir uğrak olarak devletin işgal ettiği alana dâhil eder. Bu çerçevede, hukuk, siyaset sendika, okul, aile, haberleşme (basın, radyo, televizyon), özel ya da kamu sektörü, dini kurumlar, (2003: 168-69) toplumsal rızanın sağlanmasında devletin ideolojik aygıtlarını oluşturur. O'na göre, kamusal alan ya da özel alan ayrımı burjuva hukuk sisteminden kaynaklanan bir ayrımdır. Önemli olan bu aygıtların kapitalist sistem içindeki işlevidir. Zira, devletin oluşumu kamu ve özel arasındaki ayrımı önceler.

Althusser, devlet iktidarı ile devlet aygıtı arsında da bir ayrımda bulunur (2003: 163). Devlet iktidarının ele geçirilmesi baskı aygıtının üzerinde kontrolün sağlandığı anlamına gelse de ideolojik aygıtlar üzerinde egemenliğini sağlayamayan hiçbir sınıf, egemen bir sınıf olarak siyasal iktidarını sürekli kılamaz. Farklı bir ifadeyle bu aygıtlarda ideolojik egemenliğini kurmayı başaramamış hiçbir sosyal sınıf, siyasal iktidarı şiddete dayalı yöntemlerle ele geçirse dahi hegemonya inşa etmeden kalıcı olmaz. Devletin ideolojik aygıtlarının işlevi üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlamaktır. Bu da devlet iktidarının ideolojik aygıtlar ile baskı aygıtı aracılığıyla sürüklenmesiyle mümkün olur. Devletin baskı aygıtının işlevi hem kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayarak kapitalist sömürü ilişkilerini sürekli kılmak hem de devletin ideolojik aygıtlarının siyasal koşullarını güvence altına almaktır. O'nun düşüncesinde devletin üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin sağlaması noktasında sınıf mücadelesine müdahalesi salt baskı ve sömürü mekanizmalarını sürdürerek değil, aynı zamanda, egemen sınıf fraksiyonları arasında ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturmadır (2009: 106-7). Devletin kapitalist sistemin sürekliliğinin sağlaması noktasında tüm sınıflar karşındaki özerk konumunu muhafaza etmesi sınıflar üstünde yer aldığı şeklindeki iddiasına dayanak oluşturur. Böylece, devletin sözde sınıflar karşısındaki tarafsızlık görünümü onun son tahlilde bir sınıf aygıtı olduğu gerçeğini saklamasına ve toplumsal rızanın üretilmesine yardımcı olur. Bu da kapitalist sistemin sürekliliği açısından hayati derecede önemli bir yer tutar.

Poulantzas'a göre, devlet bir toplumsal oluşumu meydana getiren “siyasal”, “ideolojik” ve “ekonomik” düzeylerin birliğini ve tutunumunu sağlayan özel bir işleve sahip (1978: 44). Böylece, devlet aygıtı, yeni bir tarihsel bloku oluşturan en önemli uğrak haline gelmiş olur. Poulantzas, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında gelişen sınıf mücadelesini “yalıtlayıcı etki” şeklinde geliştirdiği kavramdan hareketle

bir dizi kuramsal çözümlemede bulunur. O'na göre, üstyapıyı oluşturan yasal siyasal ve ideolojik düzeyler sayesinde üretimin destekçileri (supporters) durumundaki sınıflar “eşit” ve “özgür” bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilirler (1978: 130-10). Böylece, üreticilerin gerçekte bir sınıf oldukları gereceği yasal siyasal ve ideolojik aygıtlar aracılığıyla gizlenmiş olur. Yalıtlayıcı etkinin somut alandaki görünümü “rekabet” şeklinde belirir. Bu rekabet hem bağımlı sınıflar arasında hem de egemen sınıflar arasında sürüp gider. Üretim sürecindeki konumları dikkate alındığında gerçekte sınıf olan, özgür ve eşit bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilen bu kişiler kapitalist mülkiyet ilişkilerinin kendine özgü koşullarında piyasa ilişkileri içinde karşı karşıya gelirler (1978: 133). Bu durum egemen ve bağımlı sınıflar açısından doğal bir süreç olarak kavranır. İktisadi alandaki tüm ilişkilerin gerçekte sınıf mücadelesinin sonucu olduğu gerçeğinin gizlenmesine yardımcı olur.

Kapitalist toplumsal oluşumda yalıtlayıcı etkinin iki önemli işlevi vardır. Devlet bir taraftan üretimin destekleyicilerini eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde inşa ederken; diğer taraftan da bu yalıtılmışlığı ulusun iradesinin bir temsilcisi olacak şekilde en üst düzeyde birleştirir. Farklı bir ifadeyle, devlet egemen ve bağımlı sınıfları önce piyasa koşulları altında özgür ve eşit bireyleri oluşturacak şekilde dağıtıp, sonra da ulusun iradesini oluşturacak şekilde yeniden birleştirir. Böylece, devlet,

4. Sınıf Mücadelesi ve Kapitalist Sistem

Toplumsal sınıf kavramı tarihsel açıdan Karl Marx tarafından geliştirilmiş bir kavram değildir. Bu kavram antik dönemde Yunanlılar tarafından biliniyordu ve çok defa da kullanılıyordu. 18. yüzyıl Avrupa'sı toplumsal düşüncesinde ve Fransız Devrimi sonrasında yazılanlarda yeniden kullanılmaya başlandı. Mesela Saint Simon sınıf kavramını modern dönemde ilk kullanan toplum bilimcilerden bir tanesidir; hatta Charles Fourier, Robert Owen ve Sismonti de sınıf kavramını çok defa kullanmıştır (Engels, 2012). Ancak, Marx'ın sınıf kavramına yüklediği anlam kuşkusuz bu düşünürlerden farklı bir yere sahip olduğundan özgün bir niteliğe sahiptir. Marx'ın *Komünist Manifesto*'da (1994) proletaryanın kim olduğu sorusuna ilişkin yaptığı değerlendirmede: “... toplumun, geçim araçlarını herhangi bir sermayeden elde edilen kârdan değil, tamamıyla ve yalnızca kendi emeğinin satışından sağlayan (...) sınıfıdır.” şeklinde ifade ediyordu.

Tarihsel açıdan bir sınıf olarak proletaryaya ilişkin yapılan bu değerlendirmenin önceki düşünürlerden farklı bir zeminde ele alındığı açıktır. *Manifesto*'da yapılan bu alıntının son cümlesine dikkat edildiğinde, proleter sınıfı 19. yüzyılın çalışan sınıfı olarak değerlendirilmiştir. Ancak, bu açıklamadan kapitalizm öncesindeki farklı toplumsal oluşumlarda sınıflar yoktu şeklinde bir sonuç çıkmamalıdır.

Komünist Manifesto'da (1994) sanayi proletaryasının, köle, serf ve manüfaktör işçisiyle mukayeselerinin yapılması, sadece sanayi proletaryasının ne anlama geldiğinin açıklanmasının önemini yanında Wallerstein'in sınıf çatışmasını tahlil ederken nasıl bir mantık yürüttüğünü ve kuramsal çözümlemelerinin bu mantık üzerinde nasıl şekillendiğinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Wallerstein'a göre Marx'ın sınıf kavramına katkısı üç yönlüdür. Birincisi, tarihi sınıf çatışması temelinde değerlendirmesi; ikincisi, sosyalist devrim için işçi sınıfının kendinde

sınıftan kendi için sınıf olmasının gerektiğine işaret etmesi; üçüncüsü, kapitalist üretim tarzının temel çatışmasının burjuvazi ile proletarya arasında olduğu yani üretim araçlarına sahip olanlar ile bu araçlardan yoksun bırakılanlar arasında sürmesi (Wallerstein, 2000).

Lukács'a göre, kapitalizmin genelleşmesiyle birlikte dünya tarihinde ilk kez, toplumsal dünyayı bütünü içinde kendi amaçlı faaliyetinin nesnesi haline getirebilecek özne ortaya çıkmıştır. Bunu mümkün kılan, nesnel dünyanın yapısal eğilimleridir. Meta üretimi hem nesnel hem öznel yönleri bir şeyleşmeye yol açar. (Lukács, 1971: 84). Bu nesnel sürece şeyleşmenin öznel boyutu tekabül eder (Savran, 1993: 201). İnsan faaliyetleri kendisine yabancılaşır, insan ilişkileri piyasa koşullarının belirlediği metalar arasındaki ilişkilere dönüşür. Ürünün organik birliğinin ortadan kalkmasıyla birlikte insan düşüncesi de parçalanır. Burjuva bilimlerinde bütünsel bakışın yerini disiplinler arasında parçalanmışlığa bırakıp, ihtisaslaşmanın öne çıkmış olması bunun açık bir göstergesidir. Şeyleşme, sadece meta dolaşım alanıyla sınırlı değildir, hukuk ve devlet düzeninde de kendini gösterir (Savran, 1993: 202). Burjuva düşüncesinin hâkim olduğu toplumsal ilişkiler kapitalizmde hüküm süren bu genel şeyleşme sonucunda özne ile nesne arasında derin bir uçurum oluşturur.

Lukács, bu noktada, *Tarih ve Sınıf Bilinci* (2014) adlı çalışmasında Hegel'in soyut olarak kurduğu “özne-nesne”, “teori-pratik” birliğinden hareketle bu birliği somut alana taşımaya çalışır. Hegel, özne ile nesneyi özdeş kılarak onu anlaşılır kılar; ancak bu özdeşlik, ontolojik varlığa uygun düşmez. Zira, O'nun kurduğu bu özdeşlik rasyonel temelde kavranabilir. O'nun düşüncesinde ifade bulan özne dünya aklına denk düşmektedir. Yapılan bu felsefi açıklamalar Lukács tarafından değerlendirildiğinde ortaya çıkan temel sorun Hegel idealizminin üstesinden gelmek şeklinde belirmektedir. Lukács, Hegel diyalektiğini soyut alandan somut alana taşıyarak tarihin somut sorunlarının çözümünde yöntembilimsel açıdan işlevsel hale getirmeye çalışır. Üretim sürecindeki yeri itibarıyla işçi sınıfının nesnel konumu, Hegel diyalektiğinin bir yöntem olarak tarihin somut sorunlarının çözümüne zemin hazırlar.

Kapitalist üretim sistemi içinde işçi sınıfı kendi gücünü satarak nicel bir ussallık döngüsünün parçası olmuştur. Bu koşullar altında kendini nesne olarak algılar. Zira kendisi de bir meta durumundadır. İşçi sınıfının kendini bir nesne olarak algılaması dolaysız varoluşunu gösterir; bu da gerçek varlığının olgusal düzeyde bir görünüm kazanmasıdır. Her şeye rağmen bu durum işçi sınıfını nesne olarak var oluşturan, yani dolaylımsız var oluşundan kurtulmasının da maddi zeminini oluşturur. İşçi sınıfının yaşamını idame ettirmesi için emeğini satmak zorunda olması özneliği ile nesneliği arasındaki ayrımı anlamasına olanak sağlar. Şöyle ki; Marksist iktisat teorisinde metanın ikili niteliği vardır: “Kullanım değeri” ve “değişim değeri”. Emeğini satmak zorunda olan işçinin kendisi de meta olduğundan kendi nitel özelliklerinin, ki bunu kullanım değeri şeklinde tanımlıyoruz, bilincine varır. İşçi sınıfının bilinçlenme düzeyinde ulaştığı bu ileri aşama onun dolaylımsız varlığını, yani kendini bir meta olarak algılamasına neden olan süreci anlamasının ilk evresini oluşturmaktadır. İşçi sınıfının üretim sürecindeki bu nesnel konumu total bir bakış açısına sahip olmasına imkân sağlar. Daha yalın bir ifadeyle, temelinde emek-sermaye çatışmasının (*antonomy*) neden olduğu şeyleşmenin (*reification*) bir sonucu olarak bilinç parçalanmasını burjuvazi içinde bulunduğu nesnel koşullar itibarıyla kavrayamaz. İşçi sınıfı içinde bulunduğu nesnel koşullar itibarıyla özne-nesne, teori-pratik birliğini oluşturup,

bütünsel bir bakış açısıyla toplumu dönüştürecek devrimci bir bilinci geliştirebilir (Savran, 2013).

Lukács'ın geliştirdiği kuramsal çözümlerinde yer alan total bakış açısı ve toplumu dönüştürecek devrimci bilinç ifadeleri sınıf bilinci ile bağlantılıdır. Lukács'a göre sınıf bilinci bir sınıfı oluşturan bireylerin bilinçlerinin toplamı değil, sınıfın üretimdeki yerine uygun olarak ona atfedilmiş (*imputed*) bilinçtir (Savran, 1993: 204). İşçi sınıfının üretim sürecindeki konumu gerçekliği total/bütünsel olarak kavramasına olanak sağlar. İşçi sınıfı içinde bulunduğu belli bir andaki “psikolojik bilinç” düzeyi ile gerçekliği ifade eden “bütünselliği” kavrayamasa da üretim sürecindeki nesnel konumuna uygun olarak atfedilmiş (*imputed*) bilinç onu, sınırlarını piyasa ilişkilerinin belirlediği burjuva dünya görüşünün bir uzantısı olarak ortaya çıkan meta mübadelesinin bir parçası olmaktan kurtarır. Farklı bir ifadeyle, atfedilmiş bilinç düzeyi işçi sınıfının kapitalist üretim sitemini aşmasına imkân sağlar. Zira, işçi sınıfının kapitalist üretim ilişkilerini aşma potansiyeline sahip olması üretim sürecindeki nesnel konumuyla bağlantılı bir durumdur. Lukács'ın işçi sınıfının sınıflı toplumu dönüştürmesine olanak sağlayacak atfedilmiş bilinç düzeyine verdiği önem bu noktada anlam kazanır. Dolayısıyla, atfedilmiş bilinç aynı zamanda “sınıf çıkarına” denk düşer.

Lukács'ın düşüncesinde ifade bulan “sınıf çıkarı” esas olarak kapitalist sistemin ortadan kaldırılması anlamına geliyorsa, bu durum “devrimci eylemin” başarısıyla mümkün olacaktır. “Sınıf çıkarı” ve “devrimci eylem” doğrudan “sınıf bilinciyle” bağlantılı kavramlar olduğundan Lukács, psikolojik bilinç ile atfedilmiş bilinç arasındaki mesafenin kapatılmasının sosyalist mücadelenin başarısı noktasında temel sorunu olduğunu düşünür. O'na göre, atfedilmiş bilinç sınıf çıkarına uygun olarak, psikolojik bilincin yanlış bilinç uğraklarının ortadan kaldırılmasında yardımcı olur. Sınıf çıkarı temelinde devrimci eylemin harekete geçirilmesi için atfedilmiş bilincin psikolojik bilinçte gerçekleşmesi ve esas olarak bu iki bilincin özdeş hale gelmesidir. Atfedilmiş bilinç, psikolojik bilinçte bir gerçeklik olarak ortaya çıktığında, tarihsel maddecilik (proletaryanın sınıf bilinci) gerçekleşmiş olacaktır -ki zaten bu da devrimin gerçekleştiği anlamına gelir (Savran 1993: 204). Böylece, Lukács, (1998), devrimci “*praxis*”in gerçekleşmesinde partinin önemine yaptığı vurgu ölçüsünce Lenin'in devrimci düşüncesine yaklaşır.

Lenin'in devrimci *praxis* düşüncesinde işçi sınıfının devrimci mücadeleye yükselmesi için “kendinde sınıf” aşamasından “kendi için sınıf”¹ aşamasına yükselmesi gerekir (Lukács, 1998). “Kendinde sınıf” durumu, kapitalist üretim süreci içinde üretim araçlarından dışlanmış bir konumda bulunan işçi sınıfı refah seviyesini yükseltmek için bir dizi mücadele içinde bulunur. Bu mücadele sendikal faaliyet altında ortaya çıkacağı gibi kendiliğinden bir tepki şeklinde de gerçekleşebilir. Hatta işçi sınıfının bu tür faaliyetleri bir dizi ekonomik kazanımlara da yol açabilir. Ancak, İşçi sınıfının kendinde sınıf durumuna uygun olarak gelişen bu faaliyetleri ister yasal

¹Sınıfın somut varlığı, yani üretim sürecindeki yeri ve üretim araçları karşısındaki konumu “kendinde sınıf” durumuna denk düşerken; kendi sınıf bilincine, yani bir sınıf olarak sömürüldüğünü ve özgülleşmesinin ancak kapitalist üretim biçiminin ortadan kalkmasıyla mümkün olabileceği yönündeki bilinç düzeyine ulaşması “kendi için sınıf” durumuna denk düşer.

zeminde beliren örgütlü eylemler olsun, ister kendiliğinden eylemler şeklinde gerçekleşsin hiçbir zaman toplumu dönüşüme uğratacak bir devrimci durum yaratmaz. İşçi sınıfının mücadelesine bağlı olarak elde ettiği bir dizi kazanımları kapitalist sistemi aşmaya dönük talepler şekilde ortaya çıkmaz. Zira, verili ilişkiler içinde ortaya çıkan bu talepler hâkim söylemler aracılığıyla dile getirilir ve mevcut sistem içinde bir çözüme kavuşur. Kendinde sınıf aşaması kapitalist sistemi dönüşüme uğratacak bir sorgulamayı başlatacak daha ileri bir bilinç düzeyine denk düşmez. İşçi sınıfının mevcut sistem içinde sömürülen bir sınıf olarak özgürleşmesi, yani kurtuluşunun ancak kapitalist sistemin sonlandırılmasıyla mümkün olacağına bilincine varması kendi için sınıf aşamasına ulaşmasıyla mümkün olur. Bu da devrimci bir parti ile gerçekleşir. Lenin'in düşüncesinde “devrimci *praxis*”in özü budur (Lukács, 1998).

Kapitalist sistemi ortadan kaldıracak evrensel bir sınıf olarak işçi sınıfına yüklenen devrimci rol, çeşitli Marksist ekoller içinde de tartışmaya neden olmuştur. Örneğin, R. Miliband ve N. Poulantzas (1990) arasında geçen tartışmalar bu türdendir. Miliband sınıf kavramını incelerken yönetici sınıf üzerinde durur. Miliband'ın yaptığı kuramsal çözümlere göre, günümüzde özel mülkiyet ve denetimizin bölüşümü, ekonomik iktidarın girişimcilerden yöneticilere aktarılması üzerinde yoğunlaşır. Bu sorunu Miliband şöyle ifade ediyor: “Çağımızda özel mülkiyet ve denetimizin bölüşümü, ekonomik iktidarın girişimcilerden yöneticilere aktarılmasına yol açmıştır. Yöneticilerin dar anlamda mülk sahibi olarak hiçbir çıkarları yoktur ve bu nedenle kendi amaçları olarak kar peşinde koşmazlar” (1990). Miliband, kapitalizmin ulaştığı aşama itibarıyla yönetici sınıfı (beyaz yakalılar şeklinde tanımlanacaktır) işçi sınıfının dışında ayrı bir sınıf olarak konumlandırmakta; işçi sınıfının devrimci rolünü önemsizleştirmekte ve etkinlik alanını daraltmaktadır. Başka bir deyişle yönetici sınıfın davranış güdeleri kar değil büyüme ya da gelişmedir. Bu açıklama ne kadar masum görünse de sınıfa ilişkin Marksist düşünce içinde kuramsal açıdan sorun yaratmaktadır. Poulantzas bunun farkındadır; bu nedenle yaptığı açıklamada, yönetici sınıfın ayrı bir sosyal sınıf olamayacağını, bunun, işçi sınıfının bir parçası olduğunu noktasında ısrar eder. Kapitalist sisteme yönelik sınıf temelli, bir diğer eleştiri Wallerstein tarafından dile getirilmiştir.

Wallerstein bilimi modernliğin birinci derecedeki entelektüel ifadesi olarak tanımlar (2000a: 139-141). Ne var ki, bilim önceki dönemlerde de az ya da çok olmakla birlikte modern dünya sisteminde zamanla felsefe ile arasında bir mesafe oluşmuş ve birbirlerinden kopmuşlardır. Wallerstein, bu durumu tarihsel kökleşmesi kapitalizmin gelişmesine koşut olarak bilim ve teknolojinin gelişmesine bağlar. Böylece, doğa bilimleri işlevsel açıdan önem kazandığı ölçüde felsefeden ayrılır. Doğa bilimleri önem kazandığı ölçüde toplum bilimlerinin üstünde yer almaya başlar.

Wallerstein'a göre, dünya sistem analizi esas olarak dünya ölçeğinde bir sistem analizi yapmayı amaçlar. Dünya sistem analizi önceki sistem analizlerinden farklı olarak dünyanın dönüşmesine katkıda bulunmak ve maddi dünyanın keşfedilmesini

engelleyen tüm engellerin ortadan kaldırılmasıdır (2000b: 148). Dünya sistem analizine göre toplumsal çözümlerlerin anlamlı birimi tarihsel sistemdir. Sistemleri tarihsel kılan unsur ise meydana geldikleri andan itibaren sona erecek olmasının bilinmesidir (2000b: 139). Dünya sistem analizi Aydınlanma Devrimi'nin bir olarak ilerleyici (*progressive*) bakışı yadsımamakla birlikte onu bazı noktalarda eleştirir (2000b: 146-7). Her tarihsel sistem süreç içinde bir dizi çelişkilerle karşı karşıya kalır. Bunlar, uzun ve kısa vadeli çelişkiler temelinde şekillenen çelişkilerdir. Bu çelişkiler karmaşık bir şekilde eklemlenip, belli bir yoğunluk düzeyine ulaştığında tarihsel sistem krize girer (Wallerstein, 1998: 143-6). Sistem krizine bağlı olarak yapısal geçişler başlar, eski sistem bir anda ortadan kalkamayacağı için bir süre daha varlığını sürdürür. Zira bu yapısal bunalımı tetikleyen ve şiddetlendiren şeyin bizatihi kendisidir. Wallerstein'a göre, mevcut bir düzenin çökmesinin nedeni alt sınıfların içinde buldukları kötü yaşam koşullarına bağlı olarak isyan etmiş olmaları eğil, düzenin koruyucularının isteksizliğidir (1998: 70). Düzenin çökmesine bağlı olarak hâkim ideoloji de çöker. Wallerstein, geliştirdiği bu kurumsal çözümlerine bağlı olarak içinde bulunduğumuz koşulları dünya sisteminin bir geçiş dönemi yansıttığını savunur.

Wallerstein, üç temel tarihsel sistemden bahseder: Mini sistemler, dünya imparatorlukları, dünya ekonomileri (1998: 71). Son ikisi küresel ölçekte bir etkinliğe sahip olduklarından dünya sistemi başlığı altında yer alırlar. Mini sistemler, tek kültürlü ve siyasal sürecin görüldüğü küçük ölçekli iş bölümüdür. Dünya imparatorlukları, geniş siyasal yapılardır ve hâkim oldukları sınırları içinde farklı çok sayıda kültürü barındırırlar (1998: 295-6). Dünya ekonomileri ise, ortak üretim yapılarının farklı siyasal yapıları barındırdığı tarihsel sistemlerdir. Ortak özellik, pazardaki birçok tekelin beklentilerine cevap verecek bir şekilde “artı değer” eşitsiz bir dağılımıdır. Artı değer üretimine ve dağılımına imkân sağlamak kapitalist bir mantıktır (2000b: 139-40).

Wallerstein'a göre kapitalizm 'artı değeri' yaratımının en üste çıkarılmasının, kendiyile ödüllendirildiği tek üretim tarzıdır. Her tarihsel sistemde bir kısım üretimi kullanım için, bir kısım üretim ise mübadele içindir; yalnızca kapitalizmde, tüm üreticilerle birincil olarak ürettikleri mübadele değeri için ödüllendirilir ve buna aldırmadıkları ölçüde cezalandırılır. Burada “ödüllendirme” ve “cezalandırmadan” kastedilen Pazar aracılığıyla yapılandırılıyor olmasıdır (Wallerstein, 2000b: 147-150). Bu bir yapıdır ama bir kurum değildir. Kapitalizm öncesinde yer alan diğer tarihsel sistemlerde üretim, yatırım ve dağıtım piyasa dışı yollarla yürümektedir. Farklı bir ifadeyle üretimi gerçekleştiren yapı henüz bir meta ekonomisini yaratmamıştır (Wallerstein, 2000c: 13-15).

Wallerstein (2000c) kapitalist sisteme şu soruyu yöneltiyor: Kâr nasıl gerçekleşiyor? Asıl üreticilerin emeğinin yaratıldığı artı değere el koymaları için, tek tek şirketlere büyük ölçekli şirketler de dâhil yasal himayeler sağlayarak gerçekleşiyor. Eğer bu artı değer tümü ya da büyük bir çoğunluğu şirketlere sahip olanlar ya da kontrol edenler tarafından tüketilseydi bu kapitalizm olmazdı, aşağı yukarı kapitalizm öncesinde olan

buydu. Wallerstein, kendilerinin yaratmadığı artı değerın bir bölümünü alan ve bunun bir bölümünü de sermaye birikimi yapmak için kullananları burjuvazi olarak nitelemektedir. O'nun yaptığı bu tanıma dikkat edilecek olursa; burjuvaziyi tanımlayan belirli ve hattâ yasal mülk sahibi statüsü değildir; burjuvazinin ister birey olarak ister ortaklığın birer üyesi olarak, yaratmadığı artı değerin bir kısmına el koyarak ve diğer bir kısmını da üretime katma gerçeğidir.

Wallerstein'in yapmış olduğu açıklamada ilgilendiren temel husus böyle bir yapıyı mümkün kılan “örgütsel düzenlemenin” ne olduğudur. O'nun bu soruya cevabı: “Klasik teşebbüs sahibi bir modelin bunlardan biri olduğudur. Belli anlarda belli devletlerde hangi örgütsel düzenlemenin hâkim olacağını belirleyen, bir yandan bir bütün olarak dünya ekonomisinin gelişme durumu diğer yandan ise, dünya ekonomisinde sınıf mücadelesinin aldığı biçimdir. Bundan ötürü burjuvazi durağan bir sınıf değildir. Aralıksız yeniden yaratılma ve bundan dolayı biçim ve bileşim olarak sürekli değişme süreci içinde olan bir sınıfın adlandırılışıdır”.

Wallerstein burjuvaziye ilişkin bir açıklama getirdikten sonra, bir birey nasıl burjuvazi olur, nasıl burjuvazi kalır ve nasıl burjuvazi olmaktan çıkar? sorularına verdiği yanıt, burjuvazinin pazarda gösterdiği başarı onun burjuva olarak kalmasını belirleyen temel nitelik olduğu şeklindedir. Bir sınıf olarak Burjuvazi bu konumunu nasıl elde eder sorusuna verilen genel yanıtlar şu şekildedir: (a) Haratio Alger modeli: daha fazla çaba göstererek işçi sınıfından farklılaşmasıdır; (b) Oliver Twist modeli: yetenek sayesinde seçilme; (c) Horace Mann modeli: potansiyelin resmi eğitimdeki başarı yoluyla ispatı Wallerstein bu açıklamaları reddetmemekle birlikte burjuvazinin, veraset yoluyla olduğu yönünde daha çok duracaktır (2000c).

Wallerstein'a göre, burjuvazinin her zaman üç parçası vardır: yeni zenginler, eski başarılarının üstüne yatanlar ve eski başarılarının üstüne pazarda yeni başarı gösteren burjuva çocukları. Bu gruplar arası ilişkiler söz konusu olduğunda her zaman üçüncülerin sayısı fazladır; hattâ diğer ikisinin toplamından da fazladır. Birinci ve İkincilerin sayısının artması, iflasların artmasıyla gerçekleşir. İflasların yoğunlaştığı bu dönemler iktisadi daralma anlarıdır. İktisadi daralma anlarında, burjuva içinde bazı siyasi çatışmanın arttığı anlar görülür. Terminolojik olarak bu çatışmalar “ileri unsurlar” ile “gerici unsurlar” arasındaki çatışma olarak adlandırılır. Siyasal mücadelelerin çözümlenmesini tartışmalı hale getiren burjuvazinin en büyük parçasının (üçüncüsünün) hem sınıf hem statü bakımından ayrıcalık iddia etmesi olgusudur. Farklı bir ifadeyle, hangisi üstün gelirse gelsin (burjuvazinin bu üç grup arasından) birey ve alt grup olarak yenilmezler. Bundan dolayı uzlaşma arayışı halindedirler ve eğer diğer alt grupların ihtirasları yüzünden bu uzlaşmayı sağlayamazlarsa, uygun zamana kadar fırsat kollarlar.

Wallerstein yukarıda izah ettiği açıklamalarında, toplumsal değişimleri ilerici olarak

görmemesinin nedenini, bunu proletaryanın evrilen karakterinin bir sonucu olmamasındandır. Eğer burjuvaziyi, kendilerinin yaratmadığı artı değeri alanlar ve bunu sermaye birikiminde kullananlar olarak tanımladıysak bunun sonucu olarak da proletaryayı da, üretmiş olduğu artı değerinin bir kısmını başkalarına bırakanlar olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, O'na göre, burjuvazi ve proletarya arasındaki karşıtlık “kapitalizmde yapısaldır”.

Kapitalizmde temel çelişkilerin olduğunu biliyoruz. Bunlar: kısa vadede kârlı olanın uzun vadede kârlı olmamasıdır. Kapitalist sistemin bir bütün olarak yayılabilmesi bu kâr oranını korumak için gereklidir. Yetersiz talep karşısında sistem ciddi olarak zora girer. Bunu aşmanın yollarından biri üretici süreçlerin ücretsiz emekten ücretli emek süreçlerine toplumsal dönüşümdür. Böylece, üretilen değerün ücretlide kalan kısmının artırılmasına ve dolayısıyla dünya talebinin artmasıyla sonuçlanacaktır. Wallerstein'a göre, proleterleşme dünya çapında artacaktır. Proleterleşmenin artması, resmi yasal hakların gelişmesi ve proleter bilincin gelişmesine neden olacaktır.

Wallerstein, (2000e) 20. yüzyılın meslek sahibi gruplarının yaşamlarının seyirindeki bu niteliksel değişmeden bahsetmektedir. Bu meslek sahiplerinin aslında proleter olmalarına rağmen kapitalizmin kâr etme ve sermayenin genişlemesi, dolayısıyla da yapılan sürekli üretimin alıcı bulması zorunluluğundan, proletaryanın bir kısmının yaratmış olduğu artı değerinin diğer bir kısmına aktarılarak (meslek sahibi proletarya) bir bütün olan proletaryayı içinden nasıl böldüğünü, kendi sınıfına nasıl yabancılaştırdığı ve artık kendisini (gerçekte olmamasına rağmen) bilinç olarak burjuva hissetmesinin nedenlerini gözler önüne sermektedir.

5. Eşitsiz Gelişme

Şimdi proleter ve burjuva kategorilerine ilişkin yapılan açıklamada ulusal sorunla merkez ve çevre ile ne ilgisinin olduğunu anlamak için kapitalizmde devletin rolünün ne olduğunun belirlenmesi gerekiyor. Kapitalist dünya ekonomisinde devletin rolü, pazardaki bazılarının avantajlarını diğerlerine karşı artırmaktır. Farklı bir ifadeyle pazarın serbestliğini azaltmaktır. Bu durumda kârlı olanlar bunu destekleyecek, bundan zararı olanlar ise karşı olacaktır (Wallerstein, 2000c).

Unutulmamalıdır ki, avantajları artırmanın birçok yolu vardır. Birincisi, devlet gelirlerini birden alıp diğerlerine vermektir; İkincisi, devlet, meta ya da emek dolaşımını sınırlayacaktır; Üçüncüsü, devlet, kişilerin devletin aldığı kararları değiştirmeye yönelik girişimlerini kısıtlayabilir; Dördüncüsü, devlet sınır ötesi etkide de bulunabilir. Özellikle merkez devletler, tarihsel olarak, paranın ve malların üretmekten daha özgür bir biçimde dünya ölçeğinde bazı düzenlemeler yapmıştır. Böylece merkez devletlerin lehine işleyen mekanizmaların yanında eşitsiz müdahalenin avantajlarından yararlanmaktadırlar. Wallerstein'ın “eşitsiz müdahaleden” kastettiği merkez devletlerin uluslararası düzeyde çevre devletlerin

emekçilerinin artı değerine el koymasındadır (2000e).

Wallerstein'a göre, "artı değer" aktarım zinciri ulusal sınırları sık sık aşar ve bu gerçekleştiğinde, burjuvalar arasındaki paylaşımı merkez devletlerdeki burjuvalar lehine çevirmek üzere devreye devlet işletmeleri girer. İşte bu eşitsiz müdahaledir. O'nun uluslararası düzeyde merkez devletlerine artı değer aktarımını açıklaması, proletaryayı uluslararası düzeyde de nasıl parçalandığının gösterilmesi açısından son derece öğreticidir. Zira, çevre devletlerinden merkez devletlerine aktarılan artı değerden merkez devletlerin burjuvazisi kadar proletaryası da pay almaktadır. Bu nedenden dolayı merkez devletlerin proletaryası, çevre ülkelerinin proletaryasının bu durumdan şikâyetçi olmak bir yana memnundur.

Wallerstein'ın değerlendirmeleri dikkate alındığında, kapitalist sistemin uluslararası alanda ulaştığı bu karmaşık ilişkiler yumağı hem ulusal ölçekte hem uluslararası alanda sınıf ilişkilerine farklı bir boyut kazandırmıştır. Uluslararası kapitalist üretim süreci o kadar karmaşık bağlantılara bürünmüştür ki, çelişkiler belki de hiç olmadığı kadar iç içedir. Merkez ülkelerdeki proletaryanın hayat standartlarında görece artış onların yaşam tarzlarında kendilerini burjuva olarak hissetmelerine, onlar gibi yaşamalarına yol açmaktadır. Bu kısmi burjuvalar (özünde proleterdir) çevre ülkesinin proletaryasının artı değerinden pay almaktadır. Bu sistemin toplumsal sonuçlarından biri, farklı devletlerde, eşit olmayan bir burjuva ve proletarya oluşmasıdır. Merkez devletler ulusal olarak, çevre devletlerden daha yüksek bir burjuva yüzdesine sahiptir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz kapitalizm, proletaryanın artı değerine burjuvazi tarafından her ne pahasına olursa olsun el koyduğu bir sistemin adıdır. Bu proleter başka ülkelerde daha fazla bulunduğu zaman, el koyma sürecini belirleyen mekanizmalardan biri, devlet sınırlarında oluşan kontrolün yönlendirilmesidir. Wallerstein, bu durumu merkez, çevre ve yarı çevre kavramlarından özetlenen eşitsiz gelişme şekline yol açar. Bu durumun anlaşılması uluslararası kapitalist sistemin içinde sınıflar arası ilişkilerin anlaşılması açısından yararlı olacağı kanısındadır.

6. Halkçılık, Milliyetçilik ve Etnikçilik

Tarihsel olarak "halk" teriminin sınırlı ölçüde kullanıldığı söylenebilir. Yaygın bir şekilde kullanılan bu üç terimin (ırk, ulus ve etnik) konumuz açısından önemli kılan yanı modern dünyada halk kavramının çeşitli görünümünü tanımlayacak şekilde kullanılmış olmasıdır. Bu kavramlar içinde öne çıkan "etnik" kavramıdır ve bugün "azınlık" teriminin yerini almış durumdadır (Balibar ve Wallerstein, 2000).

Bir ırkın, görünür fiziksel biçime sahip olan bir genetik kategori olduğu varsayılır. Irkların ayırt edici özelliklerine ilişkin birçok yerde tartışma söz konusu olmuştur. Ulus'un, bir devletin yerli ya da muhtemel sınırlarına her nasılsa bağlı olan toplumsal-

siyasal birer kategori olduğu varsayılır. Bizi burada ilgilendiren bir geçmiş, bir kimlik neden istenir ya da buna neden ihtiyaç duyulur? Wallerstein'e göre geçmişlik insanları bugün, aksi takdirde davranmayacakları şekilde davranmaya ikna eden bir kiptir. Geçmişlik bireylerin birbirine karşı kullandıkları bir araçtır. Geçmişlik aynı zamanda kişilerin toplumsallaşmaları, grup dayanışmasının korunması toplumsal meşrutiyetin oluşturulması ya da ona meydan okunması için merkezi bir öğedir. Bu nedenden ötürü Wallerstein geçmişliği, törel bir görüngü olmakla değişken bir kavram olarak ele alır.

Wallerstein'a göre, (Balibar ve Wallerstein, 2000) bu üç kipsel terimin (İrk, Ulus ve Etnik) her biri kapitalist dünya ekonomisinin temel yapısal özelliklerinden birinin etrafında dönmektedir. İrk kavramı dünya ekonomisindeki eksensel iş bölümüyle, merkez çevre zıtlığıyla ilgilidir. Ulus kavramı bu tarihsel sistemin siyasal üst yapısıyla, diğer bir ifadeyle devletlerarası sistemi biçimlendiren ve ondan türeyen egemen devletlerle ilgilidir. Etnik grup kategorisi, sermaye birikiminde ücretsiz emeğin büyük payının korunmasını sağlayan hane yapılarının yaratılmasıyla ilgilidir. Bu üç terimden hiçbiri sınıf terimiyle ilgili değildir. İşte bu yüzden sınıf ve haklılık kavramları diklemesine tanımlanmıştır. Bu durum daha sonra açıklanacağı gibi tarihsel sistemin çelişkilerinden biri olarak ortaya çıkacaktır. Yapılması gereken, bu çelişkiyi üreten kapitalizmin yapısını kavramak ve neden bu çelişkilerin (ırk, ulus ve etnik) sınıf mücadelesinin önüne geçtiğini kavramak olmalıdır.

Wallerstein'a göre, kapitalist dünya sisteminin kurumsal yapıları olan devletler, merkez-çevre” ve “yarı-çevre olmak üzere üçlü bir hiyerarşik yapı şeklinde ifade edilir. Devletlerarasındaki bu hiyerarşik ayrımı oluşturan temel ölçüt Batılı ve Batılı olmayan devlet mekanizmaları arasındaki güç farklılığıdır. Bu güç farklılığı çevre ülkelerden sağlanan hammadde ve ucuz malların yüksek kararlarla gelir elde eden merkez ülkelerin kurduğu hegemonya temelinde kavranabilir. Dolayısıyla, “artı değer”e el konulması sadece işçinin emeğine burjuvazi tarafından el konulması şeklinde değil, aynı zamanda çevreden de merkez ülkelere aktarılmasıdır (2000b:86). Yarı çevre ise, merkez ile çevre arasında yer alan ara mal üretici durumunda ülkelerdir.

Wallerstein'a göre, dünya ekonomisindeki eksensel iş bölümü (merkez-çevre zıtlığı), mekânsal iş bölümüne yol açar. O'na göre, bu iş bölümü bir merkez-çevre zıtlığını meydana getirir. Biraz daha somut bir biçimde ifade edersek merkez ve çevre, farklılaşmış üretim maliyetleri yapılarıyla ilgili olan bağıntısal kavramlardır. Bu mantıksal üretim süreçleri mekânsal olarak uzak alanlara yerleşmesi bağıntının kaçınılmaz ve değişmez bir özelliği değildir. Çevresel süreçler hammadde üretimiyle ilişkili olduğu ölçüde, çevresel ürün yetiştirme koşulları ya da yataklar bu sürecin yer değiştirmesini kısıtlamaktadır. İkinci olarak, bir dizi merkez çevre ilişkisinin kavranmasında siyasal unsurlar rol oynadığı sürece, ürünlerin siyasal sınırları bir meta zinciri haline geçmeleri olgusu, gerekli siyasal süreçleri kolaylaştırmaktadır. Üçüncüsü, merkezi süreçlerin çevresel süreçlerin oluşturduğu devletlerden farklı devletlerde yoğunlaşması, her birinde birbirinden ayrı siyasal içyapılar yaratma eğilimi taşır (Balibar ve Wallerstein, 2000).

Wallerstein'a göre, modern kapitalist devlet tarihsel olarak insanların sorunlarını çözmenin bir aracı olarak gelişmiş olduğu (2000c:13) kabul edilir. Ne var ki, devletin

işlevine yönelik bu ön kabulün, kapitalist ekonomik sistem içinde bağımlı sınıflar yönünde kullanılacağını varsaymak iyi niyetli bir çabanın ötesine geçmez. Kapitalist dünya ekonomik sisteminde devlet hâkim sınıf adına kapitalist mülkiyet haklarını muhafaza ederek işlevini yerine getirir. Aksi durumunda sermaye birikimi gerçekleşemez. Devlet bunu dağlamak için yasal zor aygıtlarının yanı sıra hukuk sistemini de tüm yönleriyle kullanır. Devlet aynı zamanda yasal düzenlemeler ve alt yapı çalışmalarıyla sermaye birikiminin sağlanması için burjuvazinin önündeki tüm engelleri kaldırmaya çalışır (Wallerstein, 1997).

Kapitalist Devlet ilk başta dış tehlikelere karşı kendini korumak, içeride kendini güçlü kılmak için ulusal duyguyu güçlendirmektedir. Bu durum aynı zamanda bir soyutlama olarak da değerlendirilebilir. Zira burada ulusal duyguları yüceltmeye yönelik girişim yeni direnme odakları yaratmakta böylece idari yönetim altındaki diğer alt gruplar tarafından doğrulanmaktadır. Bu karşılıklı olarak milliyetçiliği geliştiriyor. Bu durum işçi sınıfını içinden bölmekle sınıf mücadelesini aşağıya doğru itmektedir (Balibar ve Wallerstein, 2000). Mesela günümüzden örnekler verirsek, Kürt ve Türk emekçileri arasında olması gereken sınıf ittifakı etnik farklılıklardan dolayı bölünmekte ve iki halkın ezilenlerini birbirine düşürülmektedir. Bu durum Türkiye somutunda değerlendirildiğinde, bağımlı sınıfların egemen sınıflara karşı yürüttüğü iktidar mücadelesinin bir bütün olarak yürütülmesinin koşullarını ortadan kaldırmakta, sınıf mücadelesini ikinci plana iterek önemsizleştirmektedir.

7. Akılcılaştırma

Wallerstein dünya işçilerinin etkinleştirilmesi, dünya ekonomisi açısından önem taşıyan belli başlı üç sonuç doğmuştur. Bunlardan birincisi, işçilerin yeniden üretilmesini olanaklı kılmıştır. Değişen iktisadi koşulların baskısı altında işçi dağılımında değiştirmek için gerekli olan tek şey bir takım inisiyatif sahibi bireylerin ve uğraşsal yerleşmede başı çekmesinden ve bunun için ödüllendirilmesinden ibarettir; bu durum, etnik grubun diğer mensupları üstünde, dünya ekonomisi içinde yer değiştirmek konusunda derhal bir doğal 'çekiş gücü' uygulanmaktadır. İkinci olarak, işçiler kendi içinde eğitim mekanizması sayesinde etnik olarak tanımlı hanelere çerçevesinde gerçekleştirmesini sağlamıştır. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, etkinleştirilmenin uğraşsal iktisadi rollerdeki kademeleşmeyi katılaştırarak (işte ırkçılıkta bu aşamada devreye girecektir) genel gelir dağılımı için geleneğin meşrulaştırılmasıyla örtülmüş kolay bir kodlama sağlanmıştır.

Wallerstein, (Balibar ve Wallerstein, 2000) en ince ayrıntılarına kadar geliştirilmiş tarihsel kapitalizm en önemli dayanaklarından birini, kuramsal ırkçılığı oluşturan bu üçüncü sonuçtur. Ancak, tarihsel kapitalizmdeki ırkçılığın yabancılarla ilgisi yoktur. Tam tersine ırkçılık aynı iktisadi yapı içerisindeki çeşitli işçi kesimlerinin birbiriyle ilişki kurmasını kısıtlamanın biçimidir. ırkçılık işçilerin hiyerarşileştirilmesine ve nihayet dağıtım bakımından aralarındaki yüksek eşitsizliğe ideolojik gerekçe olmuştur. Wallerstein'in bu tahlilini güncel örneklerle değerlendirirsek, Almanya'da hukuki olarak Alman vatandaşı olan ama gerçekte Alman olmayan (Türk, Kürt veya Arap) işçilerin Alman vatandaşlarına oranla daha az ücret almalarının gerisindeki

ideolojik meşruluk aracı ırkçılık düşüncesinde saklıdır. Böylece aralarında oluşacak sınıf ittifakı bölünmekte, parçalanmaktadır.

Wallerstein'in yaptığı bu kuramsal çözümler güncel siyasi olayların anlaşılmasında da büyük katkı sağlayabilir. Etnik grubun ekonomi içinde tıpkı diğer etnik gruplarla birlikte toplumsallaşması kendi farklılığını (dini dil ve kültür) o toplumsallaşma sürecinde yeniden üretmesi kendi kendine sürekli baskı yapan bir ideoloji haline alır, diğer gruplarla olan bağı kesilir. Bu durum mevcut düzene karşı mücadele yöntemlerini zaafa uğratmaktadır. Ne var ki, toplumun gönenç seviyeleri açısından alt katmanlardaki gruplar yapılmak istenen küresel düzenlemeler karşısında sorun yaratılırsa ya da bu düzenlemelere karşı direnirlerse orta alt gruplar aracılığıyla askeri müdahalelerde bulunarak önlemler alınacaktır. Örneğin Irak, Afganistan, Libya, Suriye'de yaşanan siyasi gelişmeler küresel düzenleme mantığıyla yapılmak istenilenlere karşı çıktığından dolayı, aslında aynı geleceği paylaşan Türkiye'nin askeri desteğini alıp, ABD önderliğinde müdahale edilmek istenmesi global düzenleme çabalarına bir örnek oluşturmaktadır.

Wallerstein'a göre, ırkçılık, eşitsizliği haklı çıkaran bir genel ideoloji işlevi görmüştür. Ama bundan çok daha önemli bir şey daha olmuştur: Grupların, ekonomi içindeki rollerinde toplumsallaştırmasına yaramıştır. Farklı bir ifadeyle aşılana tavırlar (ön yargılar, ayrımcılık taşıyan davranışlar) kişinin kendisinde ve kendi hane halkında ve etnik grubunda yer alan kişilere uygun ve meşru gelen davranış çerçevesini yerleştirmeye yaramıştır. Tıpkı "cinsiyetçilik" gibi ırkçılık da beklentilere biçimlendirip, sınırlayarak kendi kendine baskı yapan bir ideoloji işlevini görürler. Irkçılık sadece kendine baskılayıcı değil aynı zamanda ezicidir. Irkçılık, aşağı katmanlardaki grupları hizaya getirmeye, orta katmanlardaki grupları kullanarak dünya çapında çıkarına uygun hale getirmek, istediği düzenlemelerde dünya polis sistemini gönüllü askeri olarak kullanmaya yaramıştır. Böylece oluşturmak istenilen siyasal yapıların maliyeti önemli ölçüde azaltılmakla kalmamış, ırkçılık yapısal olarak kurbanları birbirinin karşısına diktiğinden, sistem karşıtı grupların geniş kitleleri seferber hareket etmesini güçleştirmiştir.

Etnik grubun ekonomi içinde tıpkı diğer etnik gruplarla birlikte toplumsallaşması kendi farklılığını (dini dil ve kültür) o toplumsallaşma sürecinde yeniden üretmesi kendi kendine sürekli baskı yapan bir ideoloji haline alır, diğer gruplarla bağ kesilir. Bu durum mevcut düzene karşı mücadele yöntemlerini zaafa uğratmaktadır. Ancak aşağı katmanlardaki gruplar yapılmak istenen global düzenlemeler karşısında sorun yaratılırsa ya da bu düzenlemelere direnirlerse orta grupların aracılığıyla askeri müdahalelerle önlemler alınacaktır.

Wallerstein, aydınlanmayla ortaya çıkan evrenselci ideolojinin sistem yanlıları kadar ona karşı olanlar tarafından da desteklendiğini ileri sürdü. Sistem karşıtı hareketler, kendine evrenselci ideolojinin başlıca ürünlerinden olan aydınlanmanın ideolojisine bürünmüştür. Tarihsel kapitalizmi tam da yer bir etmesine çalıştıkları egemen sınıfların fikirlerinden türetilmiş stratejiler kullanarak ve orta vadeli hedefler koyarak sarsmaya çalışmaktadır Wallerstein bu iddialarını somutlaştırmak için Stalin'in tek ülke sosyalizm ideali temelinde tarihsel sermaye birikimini

gerçekleştirmek için böylesine temel bir önem taşıyan metalaştırma sürecini daha da ileri aşamaya taşıdığıdır. Dünyanın birçok yerinde yerli sosyalizm çeşitlemelerini savunanlar da oldu; ama bu girişimlerin verimsiz oldukları ortaya çıktı. Tarihin tüm deneyimi bu türden sosyalizm projelerinin başarısız olduğunu gösterdi. Wallerstein, içe kapalı bu türden girişimleri sosyalist olmayan, geri bir kültürel milliyetçiliğin biçimleri olarak niteliyor. O'nu burada ilgilendiren ana nokta, kültürel milliyetçiliğin sermaye karşısında ne ölçüde bir direnç sergileyebilmede başarılı olduğudur. Kültürel milliyetçiliğin iki büyük ögesi bunun tersi yönde hareket etmiştir. (a) Devlet çerçevesine oturtulmuş bir ulusal kültürün savunulması her seferde, kaçınılmaz olarak, sürekli ilişkilerin savunulması olduğu kadar bastırılmasını da getirmiştir. Ancak, her durumda devlet yapılarını dolayısıyla da devletlerarası sistemi ve bir dünya sistemi olarak tarihsel kapitalizmi güçlendirmiştir. (B) Kültürel sahip çıkmalara karşılaştırmalı olarak bakıldığında içerik olarak özdeş oldukları görülür. Sonuç olarak, kültürel milliyetçilik tıpkı sosyalist kültür gibi modern dünyanın evrenselcilik ideolojisinin destekçisi olmuştur. Ayrıca, küresel ölçekte sistem karşıtı hareketlerin evrenselci bilgi kuramının örtülü biçimde kabul etmeleri neticesiyle bu siyasi hareketler açısından ciddi sonuç doğurmuştur.

8. Sonuç

Bu çalışma kapitalist sistemin işleyişini sınıf mücadelesi temelinde incelemiştir. Bu amacı gerçekleştirirken önemli olduğu düşünülen Marksist düşüncelere başvurulmuştur. Bu düşüncelerin geliştirdiği kuramsal çözümler arasında farklılıklar olmakla birlikte belli oranlarda benzerlikler söz konusudur. Siyasal iktidarın ele geçirilmesi noktasında devletin salt baskı boyutunu değil, toplumsal rızanın sağlanması noktasında hegemonya mücadelesinin de dikkate alınması gerektiği yönündeki itiraz bu düşüncüler arasında genel kabul gören bir değerlendirme olmuştur.

G.E.M.De Ste. Croix'in (2016) Antik Yunan'da Sınıf Mücadelesi ya da Max Beer'in (2017) Sosyalizm ve Sosyal Mücadelenin Genel Tarihi adlı çalışmalarında ayrıntılı bir şekilde gösterildiği üzere "sınıf mücadelesi", tarihin çok eski dönemlerinde de mevcut olan toplumsal bir gerçeklik olarak karşımıza çıkıyor. Marx da sınıf mücadelesinin çok eski dönemlerde var olduğunu kabul etmiş ve bu durumun ütopyik sosyalistler olarak nitelendiği başta Claude Henri de Saint Simon, C. Fourier, ve R. Owen tarafında da dile getirdiğini ifade etmiştir. Marx, kendi özgün katkısının ise "artı değer" olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, Marx, sınıf mücadelesini tarihsel olarak ortaya çıkmış bir toplumsal olgu olmanın ötesinde, hâkim sınıflar tarafından artı değere el koyma biçiminin aldığı görünüm çerçevesinde inceler. Devletin, hâkim sınıflar ve bağımlı sınıflar karşısındaki işlevi de bu noktada anlam kazanır. Zira, hâkim sınıflar tarafından artı değere el koyma biçimine bağlı olarak gelişen sınıf mücadelesinin aldığı durum her toplumsal formasyonda özgün bir görünüme kavuşur.

Marx'a göre, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili her toplumsal formasyonda olduğu üzere kapitalizmin rekabetçi aşamasında da emek sermaye çelişkisinin aldığı özgün görünüme bağlı olarak, sınıf mücadelesi ulusal sınırlar içinde

belli bir gelişmişlik düzeyinde varlığını sürdürür. Farklı bir ifadeyle, kapitalist sömürü uluslararası bir nitelik kazanmamıştır. Dolayısıyla, Marx, sosyalist bir devrimin başarıya ulaşmasının ön koşulunu, ulusal sınırlar içinde her proletaryanın kendi ulusal burjuvazisine karşı yürüteceği kararlı bir mücadeleyle aşılabileceğini varsaymıştı. İşçi sınıfının hedeflerinin ortak olduğu düşünülduğünden aralarında kurulmaya çalışılan enternasyonal dayanışmanın önemine yapılan vurgu da bu noktada anlam kazanıyordu. Ne var ki, iktisadi, siyasi ve sosyal alanlarda yaşanan gelişmeler beklentileri karşılayacak şekilde gerçekleşmedi.

Lenin'in düşüncesine göre, kapitalizmin tekelci aşamasında sınıf mücadelesinin aldığı özgün durum, rekabetçi aşamadan farklı olarak, yerini “ezen” ve “ezilen” halklar arasındaki çelişkiye bırakmıştır. Kapitalizmin ulaştığı gelişmişlik düzeyi ulusal sınırları aşmış, kapitalist sömürü uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Yaratılan zenginliğin Doğudan Batıya aktarılması sonucu, gelişmiş Batılı kapitalist ülke proletaryasının refah düzeyinde ortaya çıkan görece iyileşme enternasyonal dayanışmayı sekteye uğratmıştır. Emperyalist aşamada ortaya çıkan bu yeni durum kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasının bir sonucudur. O'na göre, kapitalizmin tekelci aşamasında sınıf mücadelesinin aldığı görünüme –ezen ve ezilen halklar arasındaki çelişki- bağlı olarak sosyalist devrimlerin gerçekleşmesi, rekabetçi aşamadan farklı olarak üretim ilişkilerinin belli bir gelişmişlik düzeyine ulaştığı bir kapitalist ülkede değil, emperyalist zincire en zayıf halkalarla bağlı olan ülkelerin kopmasıyla mümkün olacaktır. Artık, sınıf mücadelesi yeni aktörleri içine alacak şekilde daha geniş bir alana yayılmış durumdadır. Bunun anlamı devrimlerin Batıdan Doğuya doğru kaymış olmasıdır.

Gramsci'ye göre, Batı Avrupa'da –Doğu'dan (Rusya) farklı olarak- demokratik ilkelerin kurumsal nitelik kazandığı güçlü bir sivil toplumun varlığından ötürü siyasi iktidarın sürekliliği ve dolayısıyla “kapitalist sistemin” işleyişi “baskı”dan ziyade toplumsal “rıza”ya dayanır. Siyasal erki ele geçirmek isteyen her sosyal sınıf hegemonyayı kırmak ve yerine kendi hegemonyasını geliştirip inşa etmek zorundadır. O'nun siyasi iktidarın ele geçirilmesinin önkoşulu olarak ortaya koyduğu “sivil toplum”un fethi ya da hegemonya için mücadele şeklindeki bu temel hedef, Marx'ın Avrupa'daki burjuva devrimlerine bakarak dile getirdiği “kesintisiz devrim” teorisine karşı “alternatifini” oluşturur. Bu kuram; kapitalizmin tarihsel açıdan belli bir gelişmişlik düzeyini ifade eden tekelci aşamasında daha somut bir nitelik kazanan sınıflar mücadelesinin özgün uğrağında; tarihi dönüştürecek ve sınıfsız topluma ulaştıracak evrensel özne olarak kabul edilen işçi sınıfının sivil toplumda gelişen mevcut “burjuva hegemonyasına alternatif olarak “karşı hegemonya” geliştirerek kapitalizme karşı yeni bir “tarihsel blok” inşa edilebileceği düşüncesini esas alır.

Kapitalist sistemin işleyişinde devletin, hâkim sınıfların doğrudan basit bir aracı olduğu yönündeki araçsal düşünce kabul edilmez. Son tahlilde kapitalist devletin egemen sınıfların bağımlı sınıflar üzerinde yükselen bir baskı aygıtı olduğu düşüncesi Marksist düşünürler arasında genel kabul gören bir eğilim olarak ortaya çıksa da, bu süreç çok farklı toplumsal dolayimlarla gerçekleşir. Farklı bir ifadeyle kapitalist devlet egemen sınıfların çıkarına dönük gerçekleştirdiği müdahalesini tüm sınıflar

karşısındaki tarafsızlık görünümünü altında gerçekleştirir. Bunun anlamı kapitalist sınıf egemenliğinin işleyişinde devletin özerk bir nitelik kazanmış olmasıdır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte sömürü, ki bu “artı değer” şeklinde ifade edilmektedir, üretim sürecine içkin hale gelmiştir. Artık, sömürü, toplumsal artığa el konulması yönteminin doğrudan baskı uygulayarak gerçekleştirdiği geleneksel ilişkilerin hâkim olduğu feodal dönemden farklı olarak, çalışanların gönüllü olarak emeğini sermayedara satmasıyla birlikte üretim süreci sonunda gerçekleşir. Diğer önemli nokta ise, değişen üretim tarzına koşut olarak sömürünün gerçekleşmesi için doğrudan baskı uygulamaya gerek kalmadığından, iktisadi alan siyasal alandan ayrılır ve özerk bir nitelik kazanır. Böylece, sivil toplumun içinde yer aldığı iktisadi alan özgür ve eşit bireylerin karşı karşıya geldiği bir alan olarak kabul edilir.

Bu noktada Poulantzas devletin, kapitalist toplumsal formasyonu oluşturan siyasal, ideolojik ve ekonomik düzeylerin birliğini ve tutunumunu sağlayıcı işlevini öne çıkarırken; Althusser ise, devletin ideolojik aygıtlarının özerkliğine vurgu yapar. Dolayısıyla, kapitalist sistemin sonlandırılması bu özerk alanlarda karşı hegemonyanın geliştirilmesi noktasında mücadele serbestliği kazanır.

Kapitalist sistemin işleyişini merkezine devlet aygıtının (baskı ve ideolojik aygıtlar bütünü) işlevini öne çıkararak anlamak yerine, üretim sürecinin bir sonucu olarak gelişen şeyleşme (*reification*) kavramının aşılmasıyla mümkün olabileceği düşüncesi Lukâcs tarafından dile getirilmiştir. Emeğini satmak zorunda olan işçinin kendisi de meta olduğundan kendi nitel özelliklerinin, ki bunu kullanım değeri şeklinde tanımlıyoruz, bilincine varır. İşçi sınıfının bilinçlenme düzeyinde ulaştığı bu ileri aşama onun dolaylı varlığını, yani kendini bir meta olarak algılamasına neden olan süreci anlamasının ilk evresini oluşturmaktadır. İşçi sınıfının üretim sürecindeki bu nesnel konumu total bir bakış açısına sahip olmasına imkân sağlar. Daha yalın bir ifadeyle, temelinde emek-sermaye çatışmasının (*antonomy*) neden olduğu şeyleşmenin (*reification*) bir sonucu olarak bilinç parçalanmasını burjuvazi içinde bulunduğu nesnel koşullar itibarıyla kavrayamaz. İşçi sınıfı içinde bulunduğu nesnel koşullar itibarıyla özne-nesne, teori-pratik birliğini oluşturup, bütünsel bir bakış açısıyla toplumu dönüştürecek devrimci bir bilinci geliştirebilir.

Wallerstein, kapitalist dünya sisteminin varlığını sürdürebilmesi için artı değer üretiminin gerekliliğini ulusal sınırlarla sınırlamaz, bunu merkez, çevre ve yarı çevre ülkelerini de içinde alacak şekilde genişletir. Dolayısıyla, artı değer üretimi uluslararası niteliğe sahip bir kavramdır. O'na göre kapitalizm 'artı değeri' yaratımının en üste çıkarılmasının, kendisiyle ödüllendirildiği tek üretim tarzıdır. Kapitalizm, proletaryanın artı değerine burjuvazi tarafından her ne pahasına olursa olsun el koyduğu bir sistemin adıdır. Bu proleter başka ülkelerde daha fazla bulunduğu zaman, el koyma sürecini belirleyen mekanizmalardan biri, devlet sınırlarında oluşan kontrolün yönlendirilmesidir. Wallerstein, bu durumu merkez, çevre ve yarı çevre kavramlarından özetlenen eşitsiz gelişme şekline yol açar.

Wallerstein'a göre, kapitalist dünya sisteminin kurumsal yapıları olan devletler, merkez, yarı çevre olmak üzere üçlü bir hiyerarşik yapı şeklinde ifade edilir.

Devletlerarasındaki bu hiyerarşik ayrımı oluşturan temel ölçüt Batılı ve Batılı olmayan devlet mekanizmaları arasındaki güç farklılığıdır. Bu güç farklılığı çevre ülkelerden sağlanan hammadde ve ucuz malların yüksek kararlarla gelir elde eden merkez ülkelerin kurduğu hegemonya temelinde kavranmalıdır. Dolayısıyla, artı değere el konulması sadece işçinin emeğine burjuvazi tarafından el konulması değil, aynı zamanda çevreden de merkez ülkelere aktarılması şeklinde gerçekleşir. Yarı çevre ise, merkez ile çevre arasında yer alan ara mal üretici durumunda ülkelerdir. Bu ülkeler de merkez ve çevre ülkeler arasında denge durumunu görürler.

Devletin ilk başta dış tehlikelere karşı kendini korumak, içeride kendini güçlü kılmak için ulusal duyguyu güçlendirmektedir. Zira burada ulusal duyguları yüceltmeye yönelik girişim yeni direnme odakları yaratmakta böylece idari yönetim altındaki diğer alt gruplar tarafından doğrulanır. Bu karşılıklı olarak milliyetçi ideolojinin gelişmesine yol açar.

Wallerstein, artı değerın üretiminde devletin üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf adına ön açıcı müdahalelerde bulunmak zorunda olduğunu dile getirir. Kapitalist devletin hâkim sınıf adına müdahalelerde bulunması sadece mülkiyet ilişkilerinin muhafaza edilmesine yönelik hukuki düzenlemelerle sınırlı olmayıp, malların üretim ve dağıtımının rasyonel biçimde gerçekleşmesine dönük olarak alt yapı çalışmalarına kadar uzanır.

Toplumu nerdeyse mikro düzeyde parçalara ayıran kimlik politikalarını esas alan çeşitli siyasi hareketler, sınıf temelli politikaların artık önemini yitirdiğini ve mevcut sorunların çözümünde yetersiz kaldığını iddia etseler de, bir toplumsal kategori olarak sınıf ve sınıf mücadelesi önemini hâlâ korumaktadır.

KAYNAKÇA

Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, L. (2009). *Kriz yazıları, Althusser'den sonra Louis Althusser*. Oliver Corpet, F. Matheron (Ed.), (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.

Beer, M. (2017). *Sosyalizm ve sosyal mücadelenin tarihi* (Çev. Z. Uray). İstanbul: Dorlion Yayınevi.

Balibar, E. ve Wallerstein, I. (2000). *İrk Ulus Sınıf* (Çev. N. Ökten). İstanbul: Metis Yayınları.

Barrett, M. (1996). *Marx'tan Foucault'ya ideoloji* (Çev. A. Fethi). İstanbul: Mavi Ada Yayınları.

Camoy, M. (2001). Gramsci ve Devlet (Çev. M. Yetiş). *Praxis*, 3, 252-278.

Crehan, K. (2002), *Gramsci kültür antropoloji* (Çev. Ü. Aydoğmuş). İstanbul: Kalkedon Yayınlar.

Croix, G.E.M. De Ste. (2016), *Antik Yunan dünyasında sınıf mücadelesi* (Çev. Ç. Sümer). İstanbul: Yordam Yayınları.

Engels, F. (1998). *Fransa'da sınıf savaşmaları 1848-1850* (Çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.

Engels, F. (2012). *Ütopik sosyalizm ve bilimsel sosyalizm* (Çev. Ö. Ünalın). Ankara: Sol Yayınları.

Eagleton, T. (2005). *İdeoloji* (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fontana, B. (2011). Hegemonya ve retorik: Gramsci'de siyasal eğitim. In C. Borg, J. Buttigieg ve P. Mayo (Eds.), *Gramsci ve eğitim* (Çev. S. Sezer). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Gramsci, A. (1971). *Selecrion from the prison netebooks* (Ed. & Çev. Q. Hoare & G. N. Smith). Londra: Lawrence & Wishart.

Holst, J. D. (2013). Gramsci'nin hapisane öncesi eğitsel, siyasal teori ve pratiğinde devrimci parti. P. Mayo (Ed.), *Gramsci ve eğitsel düşünce* (Çev. O. Gayretli). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Huberman, L. (2013). *Feodal toplumdun yirminci yüzyıla* (Çev. M. Belge). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ives, P. (2011). *Gramsci'de dil ve hegemonya* (Çev. E. Ekici). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Lukács, G. (2014), *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Y. Öner, İstanbul: Belge Yayınları.

Lukács, G. (1998). *Lenin'in düşüncesi devrimin güncelliği* (Çev. R. Zarakolu). İstanbul: Belge Yayınları.

Molyneux, J. (1982). *Marksizm ve parti* (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Belge Yayınları.

Milibart, R., Poulantzas, N., & Laclau, E. (1990). *Kapitalist devlet sorunu* (Çev. Y. Berkman). İstanbul Birikim Yayınları.

Marx, K., ve Engels F. (1994). *Komünist manifesto*. Ankara: Sol yayınları.

McLellan, D. (1999). *İdeoloji* (Çev. E. Özkaya). Ankara: Doruk Yayınları.

Poulantzas, N. (1978). *Political power and social class* (Çev. T. O'Hagan). London: NLB.

Portelli, H. (1982). *Gramsci ve tarihsel blok* (Çev. K. Somer). Ankara: Savaş Yayınları.

Ransome, P. (2010). *Antonio Gramsci yeni bir giriş* (Çev. A. İ. Başgül). Ankara: Dipnot Yayınları.

Sassoon, A. S. (2012). Hegemonya, mevzi savaşı ve politik müdahale. A. S. Sassoon (Ed.), *Gramsci'ye farklı yaklaşımlar* (Çev. M. K. Coşkun). Ankara: Dipnot Yayınları.

Savran, G. (1993). "Lukács'ın felsefi mirası", *Özne-Yapı Gerilimi*. İstanbul: Kanat Yayınları.

Texier, J. (1982). *Gramsci ve sivil toplum* (Çev. G. P. Mishara). Ankara: Savaş Yayınları.

Texier, J. (1985). *Gramsci ve felsefe* (Çev. K. Somer). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Thomas, P. D. (2010), *Gramsci çağı felsefe hegemonya marksizm* (Çev. İ. Akçay ve E. Ekici). Ankara: Dipnot Yayınları.

Wood, E. M. (2016). *Kapitalizm demokrasiye karşı* (Çev. Ş. Artan). İstanbul: Yordam Yayınları.

Wallerstein, I. (2000a). *Bildiğimiz dünyanın sonu: Yirmi birinci yüzyıl için sosyal bilim* (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2000b). *The essential Wallerstein*. New York: The New Press

Wallerstein, I. (2000c). *Tarihsel kapitalizm*. İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2000d). *Liberalizmden sonra*. İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2000e). *Ütopistik ya da 21. yüzyılda tarihsel seçimleri*. İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (1998). *Jeopolitik ve jeokültür: Değişmekte olan dünya sistemi üzerine denemeler* (Çev. M. Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.

Wallerstein, I. (1997). States? Sovereignty? The dilemmas of capitalists in an age of transition. In D. A. Smith, D. J. Solinger, & Steven C. Topik (Eds.). *States and sovereignty in the global economy*. London: Routledge.

Yetiş, M. (2009). Devletin iki görünümü. *Mülkiye*, 264, 129-153.